

Művelt álmom a szabadságról

Gondolatok a könyvtárban

Dienes Lászlóval már nem lehet vitatkozni. És ha lehetne, miről kellene? Miről vitatkozunk Dienes kortársaival, azokkal, akik közöttünk élnek? Semmiről. Nem vitatkozunk velük. Évfordulókon tisztelgünk előttük. Két évforduló között pedig tiszteljük őket. És a tisztelet kizárja a vitát? Vagy az ellentmondást? Vagy a kor(szak)különbség az egyetértést? Semmi nem zár ki semmit. Tehát: nem személyekkel vitatkozunk. Jobbik esetben szándékokkal vitatkozunk, kedvezőtlenebb helyzetben félreértésekkel. Például Dienes László művelt álmával a szabadságról; olyan ember álmával, akinek ebből a szabadságból — melyikből is? — élet helyett valóban csak órák jutottak. Nem a győztes órái, hanem a harcoséi, akit olykor a saját fegyverei, ha nem éppen a saját fegyvertársai győztek le.

Művelődéstörténetünk felejthetetlen vendégszereplőjévé ugyanaz tette, ami hosszú időre feledésbe taszította: a *Korunk* megalapítása. Annyit mindenki tud róla, hogy ahhoz a tragikus nemzedékhez tartozott, amelynek mintegy emberöltő hosszát nem volt más hazája, mint az anyanyelv. Aki erről megfeledekzik, az nem értheti meg, hogy miért kellett Dienesnek visszajönnie Nyugatról, ahová szökni kényszerült, hogy „Itt, Európa közvetlen szomszédságában” alapítson olyan világnézeti szemlélet, amelyet gyors felfogású ellenfelei nem késlekedtek marxistának, forradalminak minősíteni, elébeárvágvá évtizedekkel annak a méricskélésnek, amellyel a Dienesnél biztonságosabb fedezékből elvbarátok igyekeztek az induló *Korunk* marxizmusának mértékét, forradalmiságának fokát megállapítani. Honnan jött Dienes László Romániába, és hova távozott (mert távozni kényszerült) innen? Aki úgy vizsgálja a *Korunk* Dienes-korszakát, hogy nem teszi fel magának ezeket a kérdéseket, az talán nem is az igazi problémára keres választ; vagy akármit keressen is, nem tudja vagy nem akarja megérteni, miért volt ez a kezdet éppen úgy és nem másként nehéz és ígérates.

Ha leszögezzük, hogy Dienes Lászlónak a nyitottság, a tolerancia, mielőtt életelvévé vált volna, alkati adottsága volt, talán már meg is értettük, miért kellett ellenségeitől (nem képletes bottal) megverettetnie s elvbarátaiktól félremagyaráztatnia. Az ellentétes táborba tartozók között az a gyanús és fölösleges, aki megszegi a játékszabályt: „Az, aki hittel cselekszik, s meg van győződve igazáról, nem fél az ellenkező véleménytől, s az eszmék harcától csak az igazság nyilvánvaló térfoglalását várja.”* Vannak idők, amikor így gondolkozni több, mint bűn; hiba. Ezt vétette Dienes László. S ha érdemei örökösének valljuk magunkat, hadd vegyük magunkra ezt a vétkét is, dacolva, ha kell, az apológia vádjával.

„Sehol nincs nagyobb szükség egymást ellenőrző kritikára — írja Dienes néhány hónappal a *Korunk* megindítása előtt —, mint éppen a közvéleményt irányítani akaró törekvéseknel. Az irányítás már tett, nem pusztá elgondolás, hanem már cselekvés, s mint ilyen a legjobb szándék mellett is mindig egyoldalú, amely korrekcióra szorul. Ezt a szükséges korrekciót kell hogy hozza a szembenálló kritika. Egymást így termékenyen kiegészítve, hasznos felvilágosító és egészséges közvéleményt teremtő munkát végezhetnek a legellentétebb világnézetek hívei.”

Dienes László művelt álma a szabadságról akkor és itt, ahol megalapította a *Korunkot*, magában foglalhatta feltehetőleg az egykori népbiztos érvényét nem veszített eszményeiből és kudarccal végződött praxisából azt és annyit, ami és amennyi egy evolutív módon módosult társadalmi kibontakozás távlatában mint elérendő művelődés-modell funkcionálisnak és működésképesnek bizonyulhatott. An-

* Dienes László: „Sejtelve egy földindulásnak...” Tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1976.

nak is bizonyult. A progresszió erőinek összefogását tűzte ki céljául a lapban és a lap által, s ezek az erők heterogén, széthúzó erők voltak szükségképpen. Velük kellett számolnia, ha mind a szerzők, mind pedig az olvasók vonatkozásában életképes vállalkozásnak szánta — s annak szánta — a *Korunkot*. Érdekek és érdeklődés egyöntetűsége, legalábbis a kezdetben, s a *Korunk* történetének Dienes-korszaka, a kezdet elérhetetlen vágyalom lehetett volna csupán, s Dienes nem kergetett délibábokat. Értsünk szót: egy új forradalmi stratégia kidolgozása azokban az években, amikor a betiltott Román Kommunista Párt erői újracsoportosításán munkálkodott, nem volt, nem is lehetett a *Korunk* feladata! Ezt várni a laptól, vagyis Dienesről — hogy ad absurdum vigyük a később ellene felhozott vádakot —: a történelmietlen szemlélet csúcsteljesítménye. A világnézeti válság a húszas évek derekán egyébként sem Dienes László érthetetlen és elszigetelt eltávolodása volt, hanem egy szinte általánosnak mondható megtorpanás tisztességes bevallása. Bukott forradalom részesétől nem éppen indokolt eufóriás bizonyosságok hirdetését várni — hogy mennyire nem, arra közeli példát szolgáltatnak Gaál Gábornak a romániai letelepedését megelőző s azt közvetlenül követő levelei! De mehetünk messzibbre is, akkor pedig Sinkó Ervin messianisztikus útkeresésére kell emlékeztetnünk... A *Korunk* kezdetének szellemi pluralizmusa mégsem elsősorban egy nemzeti tragédia és egy nemzetközi válság személyes kudarcoként vagy éppenséggel meghasonlasként való átélését fejezi ki. Ne felejtjük el: a *Korunk* Dienesnek nem lírai megnyilatkozása volt, hanem a regenerálódás folyamatának megfogható bizonyítéka egyfelől, másfelől kísérlet általában az európai, közelebről pedig a délkelet-európai új szellemi látóhatár kibontására. A *Korunk* első évfolyamainak sokat emlegetett sokarcúsága — nagyon pontos, nagyon hű tükrre volt annak a radikálisoktól és szabadkőművesektől marxizálókig terjedő olvasóközönségnek és lehetséges munkatársgárdának, amelyet Gaál Gábor is akkor tudott csak fokozatosan és a már Dienesről regisztrált menetben a szemléletazonosság közös nevezőjére hozni, vagyis részben át-, részben leépíteni, amikor felzárkózott az az olvasótábor és az a közlésképes szerzővonulat, amely a folyóirat távlatait biztosíthatta. Ismétlem, a progresszió tábora korántsem volt egységes, differenciálatlan egész, de mindenképp felismerhetően elkülönült a reakciótól, és Dienes ebben az alapvető különbözőségben érezte s adta meg a *Korunk* első éveinek alaphangját. Erdeme, nem pedig fogyatékosága, hogy az adott társadalmi-szemleli valóságból indult ki, s nem légüres térben helyezkedett el mondanivalójával.

Dienes László mondanivalója nem a *Korunkkal* kezdődik; de az, akit az előbbieken művelődéstörténetünk felejthetetlen vendégszereplőjének kellett neveznem, a Kriterion kiadta válogatás jóvoltából ott lép a színre, s — tíz évvel később — ott lép át más színterekre, ahol utak találkoznak s válnak szét. Számos jelentékeny kor- és sorstársával együtt Dienes a felgyorsult történelmi idő olyan események cselekvő részesévé tette, amelyeket belső erkölcsi kényszer parancsára mindenestül vállaltak, mielőtt idejük lett volna elméletileg tisztázni ennek a cselekvésnek a távolabbi finalitását; még az azonnali konzekvenciáit is alig. A pontos, alaposan átgondolt, megbízható jegyzetanyaggal ellátott válogatás — Sugár Erzsébet munkája —, valamint Kovács János bevezető tanulmánya mint szellemi portré hűségét az a felismerhető törekvés adja, hogy végre közelről pillanthassuk meg Dienes László korok tükörjátékából sokszor ferdített-torzított vonásokkal felvillanó arcát. Irigylendően hallásá feladatukat éppen az tette, amitől olyan bonyolult ez a válogatás: bizonyos körülmények folytán, melyekre a végre megjelent kötetet üdvözölve ünnepontás volna kitérnem, Dienes Lászlót az általa fél évszázada alapított folyóirat jubileumának évében mint ismeretlen szerzőt kellett a közönségnek bemutatni. E beismerés szívszorító terhén alig könnyít, hogy az, amit hadt nevezünk Dienes László „rehabilitációjá”-nak, a kötet megjelenésekor folyamatban volt, sőt éppen kedvező fordulatához érkezett a jubileumi *Korunk*-év néhány adatközlése, no meg visszaemlékezések és bizonyos szintéziskísérletek jóvoltából. Mindazonáltal az *igazi* Dienes megismertetését s ezzel az ún. Dienes-kérdés megnyugtató feloldásának érdemét bátran tulajdoníthatjuk ennek a válogatásnak. E kötet ismeretében a tárgyilagos olvasó számára nem lehet többé vitás Dienes hovatarozása. Annál kevésbé, mert sem maga a szöveggyűjtemény, még kevésbé az apológia és az exegézis közül szerencsés kézzel vagy inkább dicséretes elvszerűséggel az utóbbira szavazó kommentár nem kerüli meg azt, amiben Dienes László művelt álma a szabadságról korrekcióra szorul, akár az álmodó, akár a valóság javára. Ha műfajilag nem érezzük is a válogatás minden darabjára érvényesnek a kötet alcímében feltüntetett *Tanulmányok* megjelölést, kétségtelen, hogy Dienes esszéíróként fogalmazta a legapróbb tudósítását is; tanulmány tárgyává tett minden jelenséget, amiről szólni kívánt, akár a művészet és a tömegek viszonyát fejtegeti a húszas évek elején, akár a költői szabadság büntetőjogi határait illusztrálja kitűnően

megválogatott, szellemesen kommentált példákat sűrítve alig néhány lapnyi jegyzetben éppen egy évtizeddel később, már Berlinből. A kötetről alkotott első benyomás már Dienes László jelentékeny helyét is kijelöli sajtónk történetében, s ez a szerep — tekintetbe véve Dienes mindössze tízéves jelenlétét — a *Korunk* alapítóját számos hazai lap (*Bukaresti Hírlap, Napkelet, Keleti Újság, Brassói Lapok*) munkatársaként mutatja be. Fontos ez? Igen, még akkor is, ha tudjuk, a *Bukaresti Hírlap* nem bizonyult hosszú életűnek, s megszűntével Dienesnek, aki eredetileg a fővárosban állapodott meg Romániába érkezése után, akárhogy is vélekedett ő maga, akkori létbizonytalanságában, az újabb egzisztencia-keresés távlatairól, az utókor szempontjából szerencsésnek bizonyult kényszerűségből kellett *vidékre* költöznie; fontos ez a többfelé jelenlét azért is, mert nevét ismertté tette a húszas évek olvasói előtt, s amikor megeléglően, hogy magánvállalkozásokat szolgáljon, a maga ura s egyszersmind szolgálja lett, már híveket, barátokat s minden bizonytalanságot tudhatott a magáénak, tábor s ellentábort verbuválva havi szemléje köré...

Dienst hiányérzete vezette egy olyan folyóirat elindításának gondolatára, amelyet „sokrétűnek“ szánt, mert számot vetett azzal, hogy a „korunk lelki krízisének okozó ellentét a legkülönbözőbb területeken, a politikában és gazdasági életben éppen úgy, mint a vallásban és a művészetben, egyformán megnyilatkozik, s mindenkinek azon a területen tudatosítható a legjobban, ahol a legotthonosabb“.

A hiány, tudjuk, valóban létezett. A *Korunk* azzal, hogy bevallotta s oldalain felsorakoztatta az ellentéteket, akarva-akaratlan polarizálta őket. Ez is hasznos volt, még annak az árán is, hogy Dienes utókorra egy nem rövid átmenet tartamára a heterogén szellemiséget a lapalapító személyére, magára a lapra, nem pedig a közegre, a kor arculatára vonatkoztatta. Nem idejében, de talán nem helyrehozatalanul későn eszméltünk rá: Dienes László művelt álma a szabadságról magában foglalta a tévedés jogát is. (Ha tévedés volt, hogy előbb az egészet akarta felmutatni, hogy annál hitelesebben kötelezhessen el magát a többenél erősebbnek, igazabbnak megismert és elismert *résznek*.) Tévedéseire és bizonyosságaira — melyeket nem mindig lehet szétválasztani — Dienes László az életét tette föl. Ha az a tíz esztendő, amely mögött feldereng Dienes romániai arca, a *Korunk* prológusa — nos, e nélkül a prológus nélkül nem lenne Mű. Nem lett volna *Korunk*. Gaál Gábor szívós céltudatossága nélkül a lap nem maradhat fenn. De Dienes László pluralista rugalmassága nélkül — meg se születik. Lényegre tapint rá Remete László: „A *Korunknak* [ezt] a társadalomtudományi fővonalát a lap irányítója és 1929-ig egyedüli szerkesztője, Dienes László alakította ki.“* Utsósorban pedig éppen ez a fővonal jelentette azt a többletet, amelyet a *Korunk* hozott, ez tette lehetővé a marxizmus domináns érvényesülését a lapban.

S bár Dienes László munkásságának a maga egészében kellene a kutatás számára hozzáférhetőnek lennie ahhoz, hogy az arányokat felbecsülhessük, annyi eddigi ismereteink birtokában is bizonyos, hogy a *Művészet és világnézet* szerzőjét írott tevékenységében a legkevésbé sem korlátozta előképzettsége, budapesti jogi és párizsi társadalomtudományi tanulmányai. Inkább azt mondhatnók: esztétikai gondolkodásának messzemenően hasznára tudta fordítani korszerű társadalomtudományi műveltségét; Dienes jóval többenek bizonyul művészeti tárgyú írásaiban is kulturbölcseleti hajlamú közgazdászknál, műkedvelő kritikusknál, aki a száraz számok világából artisztikus élményekbe menekül. A kolozsvári Társadalomtudományi Társaság (1925) alapítótagja, a *Művészet és világnézet* (1925) szerzője, a *Korunk* (1926) megteremtője egy és ugyanaz a személy, agilis és sokoldalú ember, aki könyvvel, folyóirattal, társulva a valóság kutatására hozzá hasonló és tőle különböző emberekkel, a művelődés több módozatát igyekezett a progresszió leghatékonyabb szolgálatába állítani. Dienes Lászlónak ebben a totalitásgényében ismerhetjük fel annak a magyarázatát, hogy „a *Korunk* — főképpen az első években egyértelműen — a képzőművészeti újítás propagálását, az egyetemes ember alakítását vállalja feladatául...“** Ezt az érdemét is, az avantgarde zászlóbontást akkor ismerik-ismerjük el, amikor már klasszikus értékek az izmusok. De hát megmondta Dienes László — az impresszionizmusról szólva, 1922-ben már: „[mint] minden más szellemi törekvést, amely valami újat hozott az emberiségnek: akkor fogadták csak be, amikor már nem volt új“; de újak voltak még az izmusok, amikor Dienes — nálunk addig ebben a tárgyban nem tapasztalt, s azóta is példás összefoglaló erővel — jellemezte őket. Az impresszionista művészet gyökerében felismerte „a pozitivist-empirikus világnézet“-et; az expresszionista szemlélet szá-

* Dienes László szerepe a *Korunk* társadalomtudományi arculatának kialakításában. In: 50 éves a *Korunk*. Budapest, 1977, 80.

** Kántor Lajos: Kép, világvé. A régi *Korunk* az új művészetért. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1977.

mára „csak a kifejezés a fontos, minden ennek van alárendelve.“ S a jelenséggel egyidejű, tehát a visszapillantó szintézist megelőző tisztánlátással tudja, hogy „a kubista művész a dolgok elvont, absztrakt fogalmát akarja objektívnálni [...] szétanalizálja geometriai alapelemeire a képet.“ Akkor, vagyis a húszas években ez a művészet — az avantgarde — és ez a láttatása az összefüggéseknek újszerű volt, úttörés a javából. Gaál Gábornak a Kántor által kiemelt megfogalmazását parafrazálva: szakszerű, türelmes, a kép(zöművészeti) analfabetizmust felszámolni hivatott pedagógia. Mai felfogásunk is frissként élvezi azonban Dienes gyűjtőfogalmát, a *konstatáló művészetet*, amelyet a kellő időbeli távolság, illetve távlat hiányában ellentételni kényszerült az „etikos tömegművészet“-tel, ahelyett hogy az utóbbi felé törekvés folyamatában elkerülhetetlennek ismerné el, ahogyan Kántor Lajos teszi.

Kántor Lajos nem abból az (egyik lehetséges) munkahipotézisből indul ki, hogy a régi *Korunk* és az új művészet két dinamikus struktúra, s amit a kettő viszonyáról elmondhatunk: merő változás, hol divergens, hol konvergens mozgás. De viszonyukat éppen azzal mutatja mozgásában, hogy adatokat szembesít, állít párhuzamba, összegez. Munkájának legfőbb értéke az a faktológiai hozzájárulás az általa vizsgált terület jobb megismeréséhez, amelyre a művelődéskritikai, elvtisztázó művek mellett — s hovatovább előtti! — a legnagyobb szüksége van éppen most kutatóknak és érdeklődőnek egyaránt, ha nem is azonos mértékben, azonos okokból. Kántor nem szempontokkal világít meg vagy hogy homályba veszni tényeket, hanem tényekből adódó következtetések útján vezeti el olvasóját az ekként hitelesített szempontok kialakításához. Deduktív módszere — éppen a tény-szempont viszonylat merész felcserélése érdemén — rendkívül termékenynek bizonyul ott, ahol egy-két kivételtől eltekintve (s ezeknek megemlítését éppen közismert voltuk teszi szükségtelemmé) az adatfeltáró aprómunka eddig alig jellemezte azt a vizsgálandó területet, amelyet több-kevesebb joggal nevezünk *Korunk*-kutatásnak. Világosan kitűnik a könyvből a nyomozásnak az az izgalmas menete, amelynek során Kántor Lajos maga győződik meg bizonyos igazságokról; ezeket szerencsénkre nem eleve tételezettként és utólag bizonyítandóként (valójában egy bizonyos gyakorlatban ab ovo bizonyítottként) tesz meg kutatása premisszájának. A *Kép, világkép* premisszája maga a kutatás, az előítéletmentes, tárgyilagos, bátor út az ismeretlenbe.

Elveket — elméleteket! — előítéletekkel pótolni, bár megpróbálták, nem lehet. De az elvek sem helyettesíthetik az adatfeltárást. Ezt látszik bizonyítani Kántor Lajosnak a kiadó nagyvonalúságát, a szerző mellett a könyvszerkesztő esztétikai érzékét, grafikai műveltségét is dicsérő, szép könyve.

Szilágyi Júlia

Dalok palackneszből és axiómaöntvényből

„— Tudja-e valamivel bizonyítani, hogy maga ölte meg a sárkányt?

— Igenis, tudom igazolni! — mondja a huszár, s kivette a zsebruhájából a hét nyelvit a sárkánynak.“ (A *sárkányölő huszár* — székelly népmese)

Lászlóffy Aladár mai legnyugtalanítóbb kérdése: „...tudok-e egy emberben élni? / Egy embernek egyetlen életében?“ — olyan kérdés, amely nemcsak *A hétfejű üzenet** világképét és versbeszédét alakítja héphaisztoszi kíméletlenséggel, nemcsak a lírai alany konfliktusainak eredője és a kérdéseket elemi

erővel modelláló mondat tárgy, hanem közösségprobléma (a marxí terminológia erre vonatkozó egyik legösszetettebb kategóriájára, a *Gemeinwesenre* utalva): a közösségi lét, a közösségi lény és a potencia magasrendű kifejezése is. A formaszerepen duális alanyként — ez még nem Doppelgänger, de az lehet — feltett kérdésre a legkézenfekvőbb választ elemzésünk során a kozmogonikus és szerzetetköltészet, -filozófia irányában kereshetnénk, itt ugyanis csábító összehasonlítási lehetőségek adódnak. De nem ezt az utat választjuk: Lászlóffy mai eszméinek — ezek egyetemes értékekhez kapcsolódnak, végső soron klasszikusnak tekinthető modell szerint, tehát: eszmények — visszatérő és újráválasztása, a velük való (és általuk meghatározott,

* Lászlóffy Aladár: *A hétfejű üzenet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976.

ezért végső fokon ál-)meghasonlás, küzdelem utólagos — bár nem fenntartásmentes — választhatóságukért. nos, ezen tényezőkkel jelezhetjük leginkább az üzenetet „hétfejűvé“ tevő valóságos konfliktusokat, amelyek ugyanakkor a világképnek, az eszméknek és ezek esztétikai létezőmódjának, az alanynak belső konfliktusai is. Következésképpen az, aki ma Lászlóffy költészetének értelmezésére vállalkozik, elsősorban költészetének formán belüli és szövegen kívüli konfliktusairól kell hogy szóljon, világképi és költészeti technikán belüli jelentkezésükről egyaránt. Hésziodosz Erisz-genezisét parafrázálva, itt mi most arról fogunk beszélni, ami „a kínos Fáradságot, az Éhséget, Feledést, meg a könnyes Pájdalmat, meg az Öldöklést, meg a Harcot, a Küzdést, Versengést, Kétértelműséget s a Hamis Szót“ s ezek pozitív ellentéteit egyaránt szüli.

Ha *A következő ütközet* verseiben Lászlóffy én-tudata szinte az aktivizmusra emlékeztető módon pontos és hivalkodó — „Én így énekelek“ (*És így énekeltem*), „Én a láb nélküli farkas repülése vagyok“ (*Az osztályharc*) — mondja —, az 1976-os verskötet a lírai alany magváról, a szubjektumról, a személyiségről csak az eltűnés, az önfelbomlasztás, a szerepek nyelvén tud beszélni. Ez a kötet *mérvadó* versének, *Az óda az álomhoz*-nak egyik vezéreszméje is. Igaz ugyan, hogy már *A következő ütközet* felvillantja a személyiség önfelbomlasztásának e lehetséges bekövetkeztét („Kifognak rendre éneim“ — írja a *Végtelenben*), de a megvalósítás tételesége minden várakozást felülmúl. *Az óda az álomhoz* életkorai „személytelenül szépek“, és a kedvelt témába, az Erasmus-hitvallásba, az intellektussal rendelkező világtörténelem választott szimbólumába burkolva megjelenik a költői *experimentum crucis* félelmetesnek mondható felismerése: „Senki se tudna / úgy megszűnni, mint én: a jól végzett / öröm munkájával, legfennebb kicsit / keserűen háromszor elkialtva, hogy / nem is számítok, hogy úgysem magamból / kell a világot tanítanom, hanem a / világból kell tanítani a világot!“ (Az én kiemeléseim — E.P.) Bizony, a „nem is számítok“ háromszori vállalása a magyar költészetben nem túl otthonos motívum, és súlya, valamint evidenciája mellett eltörpül a költői igazolás ama világtörténelmi illúziója, hogy ti. az én eltüntetését „a határtalan értelmű közönséget“ a „személytelen, feladatvégző értelemként“ szolgálni kívánó akarattal igazolja. E motívum még pontosabban körvonalazódik a *Klasszikumban*, ahol a költő a lírai je-

lenségten eme elemének okaként (és ez a megnyugvás forrása is) egy kultúrtörténeti valóságát választ: zárt, kiforrott formák létét, és szubjektumának eltüntetését ennek rendeli alá: „...papírra éljek, egyenesen mások fejének / éljek, mások fejének szegezzem a még látszólag se / személyes nyugtalanságom és nyugalmam: Klasszikum.“ (Itt egy költői hitvallás-típus is megfogalmazódik, erre azonban más szövegkörnyezetben kell visszatérnünk.)

Az eltüntetett személyiségű ember a konfliktusok első nagy csomópontja, az ember ugyanis — és ez a filozófiák egyetemes (állított vagy tagadott) kiindulópontja — természetű lény, sőt társadalmi lényként is mindenekelőtt egyedi lény. Lászlóffy szubjektumának megtagadott-megszüntetett egyedisége (az egyediség a szubjektum általánosan!) mindkét mozzanatot sajátosan változtatja meg. Így a természet mindenekelőtt mint „mindenség“ jelentkezik, ám ez a mindenség nem egy hagyományos kozmogonikus vagy panteisztikus világkép-meghatározottság eleme, hanem elvont vonatkoztatási pont, „amit meg kell váltani“ — hogy konkrét legyen, nyilván —, amelynek „kiürülnek a színhelyei“, s amelytől — szintén elvontságának bizonyítékeképpen — a belefeledkezés miatt elzárnak a részletek. A mindenség mint elvontság aztán az egyediséghez való viszonyt is elvonttá teszi, és azzá magát az egyediséget is. Az időfolyamat szakaszolásában így kerül állandóan szembe a „jelenvaló perc“ az „egésszel“, és szintelenedik — válik elvonttá — a jelenlét jeleniségrajza, így: „Hosszasan rohantam ott, ahol jelen se voltam“; „A jelenlét rövid története“; „Arcom ez az alkalmi táj“ stb.

Logikailag — és mint formateremtő nyelvhasználati norma is — a mindenség és jelenlét mint absztraktumok lesznek Lászlóffy versbeszédének állandóan világitó belső fényei, de mert elvontságok, arc nélküli eszmékké válnak, és jól érzékelhető módon irányítják elsősorban nem is a képek alakulását (bár azt is), hanem főként a képek jelentését. A „bárhog-mindenütt“, „minden-bármir“, „mindig-bármikor“ iker kifejezéseire gondolunk, amelyek — éppen a bennük rejlő halmazelméleti alapú jelentésárnyalat-eltolódás miatt: az egészről az egységre, de sohasem csak egyikre vagy csak másokra! — egyenműsítik nemcsak a világképet, hanem a versbeszédet is, és Lászlóffy költészetének mai legjellemzőbb formajegyét teremtik meg: a *viszonylagosság elemeiből felépített egyetemességet*. Az ilyenfajta egyetemesség pedig nem kapcsolódik az egyetemességet mint fő

szervező elvet választó költészeti hagyományhoz, ugyanis a transzcendens egyetemességre alapozó vallásos költészet, a titok-egyetemességre alapozó metafizikusok vagy akár az eszme mindenhatóságára (= egyetemesség) voluntaristikusan és dogmatikusan építő forradalmi líra fő jellemzője egyaránt az egyetemesség metafizikus: egy és osztthatatlan, tehát abszolút felfogása. Formállogikai érvek alapján a „mindenbármí” stb. típusú kifejezéseknek harmadik tagja is van: a „semmi”, sőt nyelvhasználatunk ösztöne is az első kettő mögé kapcsolja — elmondható tehát, hogy a viszonylagosság teljes ontikus spektrumából választódik ki az egyetemesség-összetevő.

Az elvonttá vált egyediség másrészt sajátosan változtatja meg mindazokat a meghatározásokat, amelyekben az egyediség mint egyediség magára eszmél, és magát egy költői világkép és versbeszéd *horgonyává* teszi, tehát olyan mozzanattá, amely éppen világbeli központi helyzetéből következően az egyediség (szubjektum) sajátos jegyeivel, minőségével látja el környezetének emberi viszonyait, tárgyait. Az a legsajátosabb emberi viszony, amely általánoságában is az egyediség legtöbb elemét kell hogy felmutassa, a legszerveesebb viszony, a szerelem a Lászlóffy-féle elvont és viszonyoszerű alany minden sajátosságát is a legsűrítettebben fejezi ki: „kiszámíthatatlan”, „ajándék”, „mindössze” és „meztelen” — a „meztelen halállal” néz szembe. Amikor az alany a szerelemhez nem mint „akarat”, nem mint „vágy” viszonyul, akkor egyediségének legszerveesebb meghatározottságát ruházza át egy harmadik birtokosra, aki nem ő maga, nem a szerelmes: hanem a szerelmet fata morgana-véletlenséggel osztogató kegyelmi tényező. Így válik a szerelem is a „mindent szeretni kell” különösségévé, a *minden* pedig, ez a hajdani Ady-félé, de attól nagyon messze levő minden... egyelőre meghatározhatatlan. Ő minden. Valószínűleg ő a letéteményese annak, amit (filozófiai fogalommal) világtörténelmi lehetőség alakjában képzelünk el „az egyetemes tevékenységcsere” biztosítójaként, a szabad szubjektumok lényegi erőinek közhasznú felhasználásának eredményeként szuverén módon létrehozott személyiségként. Hogy ilyen személyiség lesz, abban Lászlóffy nem kételkedik, csak egyelőre nem „látja” a személyiségnek ezt az egyetemes formáját. Látnokságának jellemzője, hogy az egyetemes személyiség konkrét alakját egyetemesként, A személyiségként fogja fel, az Egyenemű Többség formájában. Ez költészetének mai legnagyobb problémá-

ja (mivel antinómia: kifejtetlen, de magát konkrétan akaró utópia), de egyben a továbblépés legnagyobb lehetősége, mivel a versbeszéd technikailag megengedi az antinómia formaváltozását. Utóbbiról az *ars poetica* elemzésével tudunk meg egyet s más, de ezzel szerves egyetemesben mindazon motívumokra is fel kell figyelniünk, amelyek költészetében a reprezentatív tevékenységi formák kifejezéseiként szerepelnek, a személyiség pozitív létrehozásának alapjai.

Lászlóffy *ars poeticája* kettős: egyrészt a költészetet a költészet megértésének egyetemes eszközeként fogja fel, a költészet mint teremtő cselekvés hagyományos platóni doktrínájának megfelelően. Ebben az ötvenes években a *Mercure de France* köré csoportosult francia költőkkel rokonítható, akik közül manapság Michel Deguy fogalmazta meg legelősebben, hogy a költészet problémáira a válasz a költészetben belül keresendő. (Azért hivatkozunk éppen erre a csoportra, mert bár filológiaiilag ez nagyon nehezen mutatható ki, Lászlóffy versbeszédé a *Mercure de France* hajdani költőinek — Yves Bonnefoy, Jacques Dupin, André du Bouchet, Michel Deguy és mások — versbeszédével tematikailag és formailag is feltűnően rokon!) De költőnk soha nem válik hermetikussá, mivel költészetébe költészetben kívüli elemeket is bevisz, ezek főként a feladat és szolgálat extrapoétikus fogalmai: „Azért / köszönöm: ti tesztek ilyené”; „...borzasztó merevedések, a vállalt feladat / görse!” (E kifejezéseket szövegkörnyezetükből kiszakítottan idézem — E.P.) Az *ars poetica* kettősége azonban szerves: a *költészetben kívüli és belül* irányai a *helyzetben* összefutnak.

Ugyanakkor a *jel* és a *jelre való hivatkozás* a vers szubsztanciájává válik: „A költészet akár a szerelem mindent a jelekre bíz” — mondja Deguy *Epigrammák* című versében; „óra, veréb, ábrázolható / szív, szerelem, körvonal, ennyi a világ / az okos agyakban, és nem fogok nélküle / gondolkozni soha, mert Ember a neve / ennek az álomnak minden időben” — mondja ódájában Lászlóffy, és ez is jeltan, csak (neoprimitivista asszociációkat ébresztő formája ellenére) pontosabb, mert az ember kimondottan egyetemes érték benne, és a jeltárgyak is megnevezettek. A poétikai jeltan humanista és konkrét, bár saját kimondott normáit Lászlóffy sem követi: helyzetét legszívesebben történelmi analógiákkal *jelzi*, Bolyai-, Apáczai-, Gallilei-helyzetekkel, annak ellenére, hogy múltját — bizonyos értelemben — annak teljes jelentése és az ún. gyakorlati tanulságok örök asszimilálhatatlan-

sága miatt — tehernek tekinti: „Túl nagy / megtanulnivaló már a múltam. / Alig lehet tőle élni.“ (Csillagolvasás) Miért?

Mert azokat a tevékenységformákat — s ez a másrészt —, amelyek „a világ áthatolhatóságát“ biztosítják, formameghatározottságaik miatt nem tudjuk a múltból kiszabadítani és a mi mai autentikus tevékenységformáinkká tenni. A költészet, az értelem mint tevékenység, az iskola, az utazás, a lélek mint kortán reprezentatív tevékenységformák, de nem a jövő számára. Ennek ellenére (ezért?) a formákat — itt az antinómia, a főkonfliktus eredője — megőrizve kell megszűntetni, úgy, hogy őket az egyediségtől az általánosig

emeljük. Lászlóffy töretlenül hiszi, hogy e formák léte egyben megtartásuk tevékeny alapja is. Ez a voluntaristák számára kevés, a szkeptikusoknak illúzió. Ám a „falat“, a „Bastille ablakát“, „ott fenn valahol fejmagasságban“ a maga viszonylagos egyetemességének szempontjából mindig az arca előtt látó költő e kötettel a külső és belső tárgyakal, azok elfogadhatóságaért viaskodó konkrét emberért a maga módján nem keveset tett. Ez neki mint költőnek is fontos: a versbeszéd személyhez és helyzethez kötött esetlegességeitől ma elsősorban így tud továbbjutni a konkrét utópiáig, az aforizmatentes versbeszéd-formáig, az *egyetlen* üzenetig.

Egyed Péter

Kavicsok

Pont, mint a kavicsok; kiemeled őket a vízből, odavagy, milyen pompásan csillognak, aztán hagyod megszáradni őket, és rájössz...

(KÖNTÖS-SZABÓ ZOLTÁN)

Az Utazás, a könyvek jövővelessel zárulnak; hogy „egyszer majd valamelyikünk megírja azt a gyermekkort, aztán az ifjúkort őszintén, szépítés nélkül; ahogy volt“ (Pont, *mint a kavicsok*. In: *Pingált szívek Natasának*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974) és hogy „egyszer majd újra életre keltem őket egy szülőföldről szóló »pikareszk« regényben...“ (Bárka ring az Urbán-öbölben II. Bukarest, 1977). Az olvasó meghökken, hiszen éppen a jövődölt könyvet* tartja most a kezében; zavarában újralapozza, újra átfutja gondolatban, majd még egyszer és még egyszer — a befejezés mindig visszautal —, az ez önmagába futó kör szédületében belényilall a *déjà vu*, nem jut a tudatáig, csak a bőr lúdbőrzik bele, hogy hiszen ezek az arck, a Pata utcai macskakövek mind-mind ismerősek valahonnan a saját időkből, a saját terekből.

Előző kiruccanásai után Köntös-Szabó Zoltán ezúttal huzamosabban utazik vissza-haza az időben; haza, hiszen a féktelen gyermekkor mégiscsak otthon az eljövendő hidegben — ezt sugallja a hazaérkező, de a jövőt tudó író is, akin lassan eluralkodik a „Miért kerülnek mögénk oly hűtlen közönnyel az

imént még repesve felénk iramodó napok...? kérdése, majd a „hova tűntek a hűségesek“ nosztalgája. (Már maga a cím felkavar: hiszen hogyan lehetnének hűségesek, ha végül mégiscsak eltűntek? — Hűségüket már csak a krónikás őrzi görcsösen, mintegy vizet merő kézzel; az ellentét feszültsége indukálja a hangulatot. Az ellentét esetleges feloldási kísérletében a „hűségesek“ megnevezés régmúltra [amí fájóbb: egy-emberi régmúltra] utal vissza, s a feszültség megmarad, ezúttal az idők között.)

Ez a negatív út (negatív — hiszen nem az írótól, hanem az íróhoz tart. egészen, amíg felcsavarodik a tollba) a Pata utcában kezdődik. Tücsöktelepi mitológia? A hűség újabb meséjének mondhatnánk, de valójában inkább a hűség riportja, nem adatszerűen igazolható valóságában, hanem egységében: „A Tücsöktelepen olyanok az emberek, amilyenek. Egy dolgot szentségként könyvelnek el: összetartás nélkül nincs értelme semminek.“ Ez a világ a természetesség, az agresszív póztalanság, az erő és gyöngédség, a finánc-nem-látta élet, az egymás elől bujkáló próza és poétikum világa, a „hűségesek“ jó iskolája: „Itt tanultam meg, hogy nincsenek egyértelműen boldog és kiegyensúlyozott életek, hogy nem az egyszerű volt, hol nem volt nemesi levél teszi nemessé az embert, hanem az öklömnyi húsdarab, amely ott vergődik baloldalt a bordáid alatt“ — vallja Köntös-Szabó Zoltán utazásának vége felé. De előbb még regisztrálni kénytelen a szétfutást, pontosabban annak első mocsanatát. A szétfutás szédülete után már

* Köntös-Szabó Zoltán: Hova tűntek a hűségesek, avagy száz úton csatangol az ember. Beszélések. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.

csak leltározni eszmél magára; a hűségesek nyomába ered. Megtörök a forma, az egységnek, az Egésznek a képe higanytükröként „beszélgetésekké“ esik szét: az Utazás elején még az idő folyt, élet-darabkákat sodorva magával, most megállt az idő, felleltározni a torlódo-felgyült életeteket. A hangulatba belopózik a könyv borítója-színű szürkesség, mint pohár tiszta vízbe ömlött tinta. Az író, aki az Út folyamán fel-fellebbentette álruháját, most már végképp leveszi harmadik személyű álarcát (biztonságot ad az időbeli közelség, vagy hogy amúgy sem magáról beszél?) szűkségszerűen, hiszen az ő személye a kapocs, ami összefűzi a „beszélgetéseket“ és a könyveket is. Megjelenik ugyan önnön ruházatában, jelenléte mégis személytelenebb, idegenebb, mint régi álruhájában, amikor a Bárka még csak kikötni készült az Urbán-öbölben. Sok minden más, megváltozott a táj, az Utazás azonban egy. A hajó a fűszeres, a „veretesen szép, ízes költői nyelv“ (ahogy Kormos Gyula jellemezte recenziójában), az Út mentén meg táltos szimbólumok bujkálnak. Köntös-Szabó Zoltán csupasz idegvégződése a legkisebb légmozgást is jelzik, felerősítik; témaköre nem nagyon tág, de szavai szuggesztívek, mert intenzíven átéltek. És nagyszerűen, magával sodróan mesél: „Sem ellenszenves, sem rokonszenves sem volt a jegyszédő arca, Tüske mégis fénytelen bakancsára sercintett, s anyja tenyerétől kissé felszakadt a szája széle.“ A narráció megszokott, zsbabsztó folyamatából — a sokk miatt — kiugrik egy mozzanat, és nyomban érezzük a süvítő hirtelenséget. Az író itt mozzanatkiragadással él; másutt meg egyfajta ismétléssel ugorja át a szerkezeti megszakításokat, úgy kapcsol át az egyik cselekményemenetből a másikba, hogy gyakran a legkisebb döccenést sem érezni, a felhalmozott, a sűrűsödő emóció nem bomlik meg, nem esik szét — újra összegyűjtendő —, csak más irányba fordul, más sínre vált át, a mese görbéje folyamatos marad: az erdőben rettegő és víziókat látó gyermekeket és az éjszakai útjára induló Urbánt a végtelen magány rokonítja; a kis Dávid magányát és Köntösék konyhájának hangulatát a torkot kaparászó érzés asszociálja.

Köntös-Szabó Zoltán stílusa lenyűgöző, szuggesztív, már-már agresszíven szuggesztív, és töretlen. Annál inkább felszissenünk, annál inkább belebotlunk a biztonságosan simának érzett talaj egy-egy váratlan törésébe. Megzavar (igaz, ritkán) egy-egy gondatlanabb szófűzés: „halk meggyőződést“ emleget egy helyen (*Bárka ring* ... I. 22.); érzem,

mit akar mondani (maga írja odébb: „... a szívből fakadó gondolatokat csak halkan illik elmondani...“), de a kifejezés az összefüggésből következő jelentéssel ellentétes irányba tereli a gondolatot.

A motívum a szöveg, a regény ritmusát adja, betájolja a narrátor pozícióját. Funkciója van. A *Rozsdatemető* Pék Máriaja például mindig „horgas ujjú, csúnya kezű“, és ez ugyanarról a sivárságról árulkodik, mint ugyanott a gyakori mozzanatzáró, unottá fásult „és akkor csokolóztak“ frázis. De zavaró és funkciótlan Köntös-Szabó Zoltán írásai-ban, hogy szinte mindenkinek „hőlyagzó orrcimpája“ van nemre, korra való tekintet nélkül (*Bárka ring* ... II. 50., 276., 285. stb.).

Köntös-Szabó Zoltán stílusának egyik fő jellemzője és erénye általában a töretlenség, az egység, a kerekesség igénye. Ilyen szempontból ítélve, eddigi művei ismeretében, annál furcsábbak, hangulattörőbbek írásainak gyakori „kecskerimeit“, az — úgy vélem, indokolatlanul és funkciótlannal — gyakran majdnem teljes azonossággal ismétlődő szövegrészeket*. Nyilván, az író nyugtalanító gondolatok többször is felbukkanhatnak egy életműben, de azért igényelhető a változó megfogalmazás (nem kell statisztikusnak lennünk ahhoz, hogy tudjuk, ugyanazon szöveg kétszeri véletlen felbukkanásának a lehetősége végtelenül kicsi). Indokolt lehet motívumok ismétlése, ha ezek erősítik, nem pedig gyengítik egymást (a fikcióból non-fikcióba átvitt motívum teljesen hiteltelenné válhat), és ha az önismétlés tartalmi-művészi gazdagodással jár, nem pedig sorvadással. Egész novelláknak regénybe iktatásával (ez is előfordul itt) az eredetileg remekbeszabott, kerek, gyakran a legsikerültebb novellák szükségszerűen fellazulnak, elvesztik jelképszerűségüket, poézisüket, mivel az író a kerek egészet felnyitni kénytelen, előzménnyel és folytatással bővíteni, új tartalmi szálakkal átfűzni, ami ritkán jár sikerrel; szemléletesen: a kört egyenessé igyekszik kihúzni, ami nemcsak értelmetlen, de léhütel is, mert az egyszer már megrajzolt vonal kiegyenesíthetetlen, kidomborodik az egyenesek szövevényéből. (*A költő születésnapja*, *Európa fázik* — a *Bárka ring* az Urbán-öbölben I. és II. kötetébe átépítve.)

Es mivel gyakran botlunk Köntös-Szabó Zoltán regényének ilyen dombo-

* *Bárka ring* ... II. 197. — *Hova tűntek* ... 141.; *Bárka ring* ... I.116–125. — *Napos évszak* 123–126.; *Bárka ring* ... I.242. — *Hova tűntek* ... 277.; *Bárka ring* ... I.229–237. — *Tisztaszemű fiúk* 27–34.; *Bárka ring* ... II.109–112. — *A költő születésnapja*. In: *Enekelj csak Simon testvér* 134–137.; *Bárka ring* ... I.176–190. — *Valahol messze, illatos lilium*. In: *Pingált szívek* ... 174–185. stb.

rulataiba, úgy tűnik, önéletrajzi regényének szöveggrammatikája ál-alárendeléses szerkezetű (a bravúros montázs-szerkezet valójában néhány szétvágott-összerázott hosszabb mellérendelő viszonyban levő novellából áll össze). Gyakoriak a cselekmény menetéből szerkezetileg és értelmileg is kiugró szövegrészek, amelyeknek néha ott érezzük azonban a *novellista* finommívű kezemunkáját, a nagyszerű indításokat és a még nagyszerűbb zárásokat, a kerek egész bujkáló igényét.

Hová tűntek a hűségeselek című könyvében Köntös-Szabó Zoltán új műfajjal próbálkozik. E műfajt neveztek „álcázott riportnak” (Kántor Lajos), „novellaformának”, amely „valóságos helyzeteket, élő személyeket »fogalmaz meg«, „riportból novellává nemesedő »beszélgetés«-műfajnak” (Szávai Géza). A

könyv alcíméből — műfajmeghatározásból — ítélve, valóban hitelességre számíthatunk, ha (nyilván) nem is magnópontosságra, de *alapvetően* igazságra. Ez a nehezen meghatározható műfaj jóhiszeműségünkre, bizalmunkra alapoz. Az viszont, hogy e „beszélgetésekben” előzőleg novellaként, fikcióként elfogadtatott motívumokkal találkozunk, kétélyt ébreszthet e „beszélgetések” hitele tekintetében. Szigorúan: ez a műfaj novellisztikus monológ, esetenként több személy érintkező, konvergáló monológja — a monológ erőnyeivel és hiányosságaiival...

„ÉRTED HARAGDSZ...” A tudatom tiltakozik, de — tetszik a mese...

(Valamikor, a zeneórán — ha jól emlékszem — azt tanultam, egy zenemű hangfekvését, minőségét ez az utolsó hang dönti el...)

Beke Mihály

Öncélú látszatpontosság

Valahányszor költészet és matematika viszonya, egymásba játszásra kerül napirendre, gyorsan megemlítik Poe nevét, *A holló* előszavára utalva, s ezzel a látszatmagabiztossággal megoldottnak vélik az esetet. De észrevétlen marad a kérdés, melyet költészet és matematika relációja magában rejt: tudomány és művészet — két, egymástól különböző tudatforma — egyesítése mit eredményez? Teljes válasz helyett kísérjük meg Mandics György második kötetének* elemzését.

A szerző első művéhez, Forrás-kötetéhez írt előszavában Majtényi Erik az amerikai irodalom nagy alakját állította a verselő matematikus elé példaként. Utólagos értékelések esetében különösen nagy a belemagyarázás veszélye, igyekszünk hát a Mandics új kötetében megjelent versekre koncentrálni.

A mindössze száz lapnyi versanyag nehéz próbának veti alá olvasóját. Mintha különböző mintájú pálcikákból kellene kiválogatnia az egyformákat a hasonlók közül. Olyanszerű ez a kötet, mint a marokkó-játék. Az egymástól részben független verseket, melyek furcsa módon mégis egymás után következnek, főleg különös címeik igyekeznek összekapcsolni. A versek, a ciklusok címei teljes, hibátlan megfelelésben állnak egymással. A kötet három nagy cik-

lusa írójuk szándéka szerint a hegeli hármaseség költészetben jelentkező megfelelője lenne. A címeket olvasva a lélektanból tanult képlet bontakozik ki: az ember, aki nem más, mint az érzelmi szféra (*Az ösztön sötét örvényében*), az erre épülő értelmi szféra (*A ráció fehér szitáján*) s a piramist kiteljesítő akarat szféra (*A teljesség piros szivében*) együttese. Az első két cím utalása nyilvánvaló, a harmadiké kikövetkeztethető. Érdekes tovább vizsgálni a címszerkezeteket. Érdekesek a jelzők és a jelzett szavak is: az *ösztön sötét örvénye* kezdeti ellenpontja az értelem *fehér szitájának* a rendszertelenség—rendszer oppozíciójában. A harmadik részben a teljesség *piros szíve* a két előbbi összegezése, a jelzett szó metonimikusan értelmezi jelzőjét.

A ciklikus egység után vegyük szemügyre a verseket: 11-11 vers alkotja mindhárom ciklust, az azonos számot viselő versek közt figyelhető meg a kikényszerített tézis—antitézis—szintézis viszony. Példákat már említett Mózes Attila az *Igaz Szó* 1977. 5. számában (*Töredék-kritika a költői mutatóvány ellenében elvesztett poézisről*) felsorolva a teljes tartalomjegyzéket, ezért fölösleges újra felsorolni őket. Ha mégis utalunk *A kettős lépcsőfonat látomásaira* (az első ciklus V. verse), azért tesszük, hogy emlékeztessük Mandicsot: a DNS szerkezetét mindenkinnek tanítják a középiskolában, s a kettős spirál, vagy ha úgy tetszik, „lépcsőfonat” lenyűgözően töké-

* Mandics György: A megtalált anyaföld. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976.

letes rendszer. De mit keres az örvénylő, ösztönös indulatok rendszertelensége között? Mint motívum, sokkal inkább tartozik (tartozhatna) *A lét felfedett struktúráihoz* (a második ciklus V. verse, az előbbi „antitézise“). Vessünk egy-két pillantást ezekre a struktúrákra. Mindegyik struktúra egy matematikai fogalmat fejt ki, s e fogalmak együttese a költő életfelfogását próbálja felvázolni. Ezek a fogalmak-elemek (kód, művelet, határérték, egyenlet, sorozat stb.) megjelenhetnek versben, kifejezhetik azt, amire Mandics használja őket, de egységes kompozíciót kívánnak, a matematikusi szerkesztési vágy pedig széttördelte a tematikai kompozíciót — feladta a formai bravúr reményében.

A kötet versei között kapocs az Út, a filozófia fejlődésfogalmának megfelelője, melyet az énné — a leegyszerűsített, atomizált emberiségnek — végig kell járnia. A kezdő- és záróversben megjelenő útvesztő, melyen az én már túljutott, az élet megjárandó labirintusának jelképe, tételesen megfogalmazva. És itt érkezünk el a kötet legsúlyosabb hibájához: a versek tételszerűségéhez. Az ún. mondanivalónak a könyv olvasása során kell kibontakoznia, az olvasó kell hogy felfedezze, de a költőnek nem szabad átlag-hétköznapi szinten megfogalmaznia közismert, elkopott igazságokat. Ez már nem poézis. Pedig Mandics képes jót is írni, bizonyítják mély egyéni élményekből született versei. Az egyetemes Útból kilógnak ugyan, külön alkotásként ellenben megállják a helyük:

*A töredék mindennél embertelenebb:
megalkuvásban összezártan egymást
szagatnánk szét,
akár a buta uszított ebek!!!*
(Kimenőnap)

Mintha saját könyvét jellemezné: a versek is csak „buta uszított ebek“ módjában férnek meg egymás mellett, abban fáradván ki, hogy az előttük állóba kapaszkodnak görcsösen.

Szándékosan hagytuk hátra a leginkább mandicsi verset, amely véleményünk szerint magyarázza az egész kötetet. Címe: *Ötödik struktúra: Mátrix*. Mottója a lineáris algebra egyik tétele: „A mátrix rangját nem oszlopai- vagy sorainak száma, hanem elemeinek kölcsönviszonya határozza meg.“ Következik a költemény, négy oszlopban, tizenkét sorban, negyvennyolc elemből összeállítva. Minden elem négy szótagú — sokszor töredékes mondat, néha csak szó szerkezet —, egyenlő arányban két sorba tördelve. Érdekes, mert lehet olvasni függőlegesen, oszloponként vagy vízszintesen, soronként (mindkét irányban előre és hátra, le és fel) vagy akár átlósan. Röviden: ki, ahogy szereti. Nem más ez, mint öncélú játék.*

S még ennyit erről a játékról: nem sikerült. A párhuzamra s ellentétre alapozó szerkezetet, amit Mandics képtelen volt megvalósítani egy kötetben — azt Petőfi megteremtette a *Szeptember végén* kezdő szakaszában, Bacovia a *Plumb* című versében, Heine pedig a *Mementóban*. Mindhármuknak elég volt rá 8-8 sor...

Lengyel Ferenc

A modern nyelvtudomány csapásain

A tudományos-műszaki forradalomban és a szocialista demokrácia viszonyai között a nyelvnek a társadalom haladásához szükséges információt közvetítő szerepe fokozottan tudatosodott. Mindez egyre nagyobb tömegeket von be a társadalom ügyeinek intézésébe. Nem véletlen tehát, hogy a nyelvtudomány, a nyelv élete iránti érdeklődés napjainkban fokozódott. Ezt a megállapítást igazolják a napilapjainkban, időszaki kiadványainkban megjelenő, az olvasók igényeinek kielégítését célzó nyelvművelő cikkek, a nyelvi műveltséget formáló írások.

Persze a nyelvi, nyelvészeti közműveltség ápolásához ennyi nem elegendő. Ezek az írások nem pótolhatják a népszerűsítő nyelvtudományi munkákat,

amelyekkel, mondjuk meg nyíltan, adószak maradtunk. Eppen ezért hézagpótlónak tekintünk minden, a nyelvtudományt népszerűsítő, a nyelvművelést szolgáló munkát. Ezért vettük érdeklődéssel kezünkbe Máté Jakabnak és Schweiger Paulnak a Dacia Könyvkiadó igényes és igen népszerű Antenna sorozatában megjelent *Nyelvészet és matematika* című könyvét.

Már egy futó betekintés is a könyvbe elég annak megállapítására, hogy a szerzők többre vállalkoztak, mint amit a könyv címe sugall. A modern nyelvtudomány egészét kívánják megismer-

* A kézirat nyomdába adása után jelent meg Marosi Péter hasonló problémákat felvető kritikája (Ábrák és kadabrák. Útunk, 1977. 47.).

tetni olvasóikkal. Nyilvánvaló tehát, azt kell megnéznünk, mennyiben sikerült e céljuk, s ne a matematikai nyelvtudomány népszerűsítését kérjük számon, amire a nem legszerencésebben megválasztott cím utal. A másik dolog, amire figyelmeznünk kell, hogy jóllehet a könyv az Antenna sorozatban jelent meg, több népszerűsítő kiadványnál; amolyan bevezető a modern nyelvtudományba: a hagyományos nyelvtudomány művelői is haszonnal forgathatják, szakszerű s egyben népszerűsítő is.

Mikor modern nyelvtudományt emlí-tünk, elsősorban a Ferdinand de Saussure nyelvelméletéből és módszeréből kinőtt strukturalizmusra gondolunk. Ennek mibenlétéről és főbb irányairól kívánják a szerzők olvasóikat tájékoztatni. Baudouin de Courtenay és Ferdinand de Saussure tevékenységének fölvil-lantásával kezdik, őket a nyelvtudomány története a nyelvészeti strukturalizmus közvetlen előfutárának tekinteli, bár Saussure-t, a neves svájci tudóst nyugodtan nevezhetjük az első strukturalis-ta nyelvésznek a szó igazi értelmében. Voltaképpen tehát Saussure tevékenysé-ge jelenti a XX. századi modern nyelvtudomány nyitányát, nagyrészt az ő örökségéből nőnek ki a húszas-harmin-cas években azok az irányzatok, ame-lyeket ma a prágai, a koppenhágai is-kola és az amerikai leíró, deskriptív nyelvész néven tart számon a nyelv-tudomány. Mindezt igényesen fejtik ki a szerzők könyvük első fejezetében. A vázlatosabb, csak a leglényegesebb szín-foltok felrakása, a szövegbe iktatott sok utalózás elhagyása levegősebbé, olvas-mányosabbá tehetné volna a bemutatást.

Századunk tudományosságának egyik átfogó jele a matematikai gondolkodás-mód meghonosodása. A strukturalizmus előmozdította a matematikának a nyelv-tudománnyal való találkozását, s ez vé-gül is a matematikai nyelvészet kibon-takozásához vezetett. A nyelvtudomány is megközelítette tehát azt az igényt, amelyet korunk tudományos gondolko-dása az egzakt tudományokkal szemben támaszt. Ez a határtudomány, még ha nagyon szűken értelmezzük is a matema-tikai nyelvészet fogalomkörét, magában foglalja a kibernetikát a maga igen szer-teágazó problémakörével s a lélektant.

Tudománytörténeti szempontból is megokolt, hogy a könyv szerkezetében *A matematikai nyelvészet a strukturális nyelvészet szerves folytatása* című feje-zet kövesse az elsőt. A szerzők itt tel-jességre törekedtek, s a hely megszabta keretek miatt itt is tömören fogalmaz-nak. Tudományos igényességükben még a matematika elméleti alapjainak felül-vizsgálásával, „a formális rendszerek

elméletének“ meghonosításával is foglal-koznak, ez utalnak a szakirodalomra. Persze ezek hasznos ismeretek, de egy ilyen terjedelmű és jellegű munkából elmaradhattak volna, hiszen a matema-tikában és nyelvtudományban végbeme-nő elméleti és módszertani változások megértésének nem nélkülözhetetlen ele-mei. A szerzők tudományos igényessége párosul a közérthetőséggel a matema-tikai nyelvtudomány ágai — statisztikai nyelvészet, információelméleti nyelvés-zet, algebrai nyelvészet, kategoriális grammatika: az algebrai nyelvészet sa-játos hajtása — bemutatásában. Sokszor halljuk a kérdést: mi újat hozott a mo-dern nyelvtudomány? Erre itt több vi-lágos választ találunk. Így például a statisztikai módszerek a nyelv minden szintjén alkalmazhatók elméleti és gy-aakorlati kérdésekben. Például a fonéma-statisztika jól alkalmazható az írógép-billentőüzet elkészítésénél, elméleti hasznossága pedig a nyelvészetiikai és stilsztikai kutatásokban mutatkozik meg. A szókészlet kutatásában: a gy-aakorlati szótárak a szóstatisztika tala-jából nőttek ki. Ide tartoznak a tergo-, vagyis szövegmutató szótárak, amelyek nem a szó eleje szerint állítják betű-rendbe, hanem fordítva, a szavak vég-ződésének betűrendjébe állítják a sza-vakat. De hogy jobban megértsük, miről van szó, adjunk egy kis ízelítőt a Papp Ferenc szerkesztésében megjelent *A magyar szövegmutató szótár* E betűje alatti szavak sorrendjéről: *é, bé, kara-lábé, kapuzábé, többé, göbé, kevésbé, többé-kevésbé, abécé, újjabécé, tébécé, vécé, dádé, szafaládé, csokoládé* stb. A szavak tehát végződésük szerint töké-letes betűrendben vannak. A nem nyelv-észek számára hasznos lett volna ilyen kis szótártöredék bemutatása. De te-gyük hozzá mindjárt, hogy a gyakori-sági szótárak elméleti és gyakorlati hasznosságának a bemutatásával a szer-zők nem maradtak adósak. Megtudja az olvasó azt is, hogy a modern nyelvtu-domány és módszere nem minden esetben vezetett új eredményekhez. Így például a kategoriális grammatika, a nyelvek formális leírásának egyik modellje csu-pán „új módszernek bizonyult a szintak-tikai összefüggések tanulmányozása terü-letén elért eredmények rögzítésére“. (43.)

Külön fejezet jutott a könyvben a gépi fordításnak. Sommás, de a tudom-ányos igényességet és a közérthetősé-get egyaránt kielégítő fejezet. Megtudja az olvasó, hogy a gépi fordítás eredeti célját nem érte el, a gépi fordításhoz fűzött remények nem váltak be, s lé-nyegében már nem is folyik kutatás a fordítás gépesítésére. De a sok fáradó-zás mégsem volt hiábavaló. Hatott pél-

dául a szemantikai kutatásokra, valamint a nyelvtudomány más területeire. Helyesen fogalmaznak a szerzők: „Ma már sok helyen az egykori gépi fordítás gyakorlati követelményeiből inspirálódó kutatások az elméleti nyelvtudomány igen magas szintű kutatóközpontjai lettek.” (52.)

A matematikai nyelvészet a matematikának nemcsak mennyiségi, hanem a strukturális viszonyokkal is foglalkozó ágait szintén hasznosítja a nyelvtudományban. Így született a kombinatorikus matematikai nyelvészet, közismertebb nevén a generatív nyelvelmélet. Szükségesnek tartom azonban ide iktatni, hogy a generatív nyelvelmélet számai a XVII. századi racionális grammatikáig vagy még előbbre vezethetők vissza, s egyben a XIX. század nagy német nyelvfilozófusa, Wilhelm von Humboldt eszméit „rehabilitálják”. Schweiger Paul és Máté Jakab legfőbb kutatási területe éppen a generatív nyelvelmélet problematikája körül jelölhető ki. Ez kiérződik e fejezet felépítéséből és olvasmányos megfogalmazásából. A generatív grammatika, korunk egyik kiváló amerikai nyelvészének, Noam Chomskynak a felfogásában, alig két évtizedes történetében rendkívül nagy változáson ment át, s igen termékenyen hatott korunk nyelvészetének fejlődésére. Minderről pontosan tájékozódhat az olvasó a könyv e viszonylag legrészletesebb fejezetéből. A generatív nyelvelmélet, amely voltaképpen a strukturális nyelvészet, főleg az amerikai deszkriptív nyelvészet formális vonulatának a bírálatából nőtt ki, bő alkalmat adott a szerzőknek arra, hogy századunk legjelentősebb nyelvészeti kérdéseit felvilántsák az olvasó előtt.

Könnyen azt hiheti az olvasó, hogy a következő, *A nyelv mint jelrendszer* című fejezet nem tartozik ide. Az más

kérdés, hogy a könyv szerkezetét jobban is meg lehetett volna szabni. A nyelvi jel tárgyalása szorosan ide kívánkozik. Arról van szó, hogy a generatív nyelvelmélet vagy még általánosabban a matematikai gondolkodásmód meghonosodása tudományágunkban új utakra terelte a hagyományos tipológiai kutatásokat. Előtérbe kerültek ennek nyomán az úgynevezett univerzálisak (egyetemes jegyek) vizsgálata, a szemiotikai, általános jel tudományi szempontok érvényesítése a nyelvészeti kutatásokban csakúgy, mint a kommunikáció-elmélet adta lehetőségek kihasználása. A szerzők nem állhattak meg a szemantika nélküli generatív grammatika tárgyalásánál, bemutatták a generatív szemantikájú generatív grammatikát is. A jelrendszer és a jelentéstan kérdésköre szorosan idekapcsolódik. Viszont zavarólag hat *A generatív grammatika, A nyelv mint jelrendszer* szintjére emelt *A módszer* című fejezet beiktatása.

Utolsóként tárgyalják a szerzők a szó és a mondat szemantikáját. Hiányolható, hogy ha már az előző fejezetekben — szinte fölösen — hivatkoztak az alapvető munkákra, itt nem találkozunk például St. Ullmann, A. Greimas nevével, márpedig az utóbbi harminc év szemantikai kutatásaiban igen nagy részük van.

Máté és Schweiger kis könyve magában foglalja a XX. század nyelvtudományának igen szerteágazó kérdéskörét. Alig száz lapon logikus gondolatmenetben nyújtanak betekintést a modern nyelvtudományba. Túl sokat akarván e terjedelemben elmondani, túlságosan tömören fogalmaznak. Éppen ezért e könyv, jóllehet népszerűsítő sorozatban jelent meg, nem a legkönnyebb olvasmányok közé tartozik, elolvasása azonban mindenképpen megéri a fáradságot.

Kelemen Béla

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

MONOGRAFII PROFESIONALE DESTINATE ORIENTĂRII ȘI SELECȚIEI PERSONALULUI

A műszaki pszichológiában az embert mint a munka alanyát többféle kutatási stratégia segítségével vizsgálják. A kutatási stratégia egyik sajátos változatának terméke az ún. pályatükör, melyet a szakmai felkészítés és munkaerőkiválasztás gyakorlatában hasznosítanak.

Mivel mind a szakmai felkészítés, mind pedig a munkaerőkiválasztás több-szintű tevékenység, a pályatükör is szempontspecifikus. A Babeș—Bolyai Tudo-

mányegyetem Kutatási Központjának neveléslektani részlege a pályatűkrök elkészítéskor főként arra törekszik, hogy minél több szakmát minél szélesebb olvasóközönség (tanárok, szakoktatók, munkavezetők, szülők, tanulók stb.) számára hozzáférhető nyelven mutasson be (vö. M. Peteanu szerkesztésében: *Monografii profesionale*. Bucuresti, 1971—1972. 22. kötet).

Pályatűkröket tartalmazó kötetet jelentetett meg nemrégén a fenti kutatóközpont filozófia—szociológia—pszichológia részlegének egyik kutatóközössége. A szerzők — Czitrom J., N. Jurcău, I. Latiş, H. Pitariu, V. Samu — szándéka már a könyv tartalomjegyzékének átolvasása alapján is felismerhető: valamely köztes nyelvre átírni egyes szakmai tevékenységcsoportokat, s ezáltal kiemelni azok hasonló és megkülönböztető vonásait. Mi jellemzi a szerzőktől használt köztes nyelv szótárát és „nyelvtani“ (összeállítási) szabályait?

A szótár a munkatevékenységgel foglalkozó különböző szakterületek (közgazdaságtan, technológia, technika, ergonómia, szociológia, pedagógia, etika, pszichológia) nyelvzetéből kiszűrt „alszótárakból“ (kódokból) tevődik össze. Nyelvtani szabályai viszont egyéni személyiségi tulajdonságokra (képességek, temperamentum, jellemvonások) központosítottak, azaz pszichológiaiak. A pályatűkrök összeállításának menete a következő: az adott munkaterület jellemzőinek és társadalmi-gazdasági jelentőségének számbavétele; a munkaeszközök, -eljárások, -feladatok, -feltételek bemutatása, majd pedig — és a fentiek alapján — az adott munkatevékenységhez szükséges ismeretek, jártasságok, adottságok, képességek, szokások, temperamentum- és jellemvonások hipotetikus kibontása és a hipotézisek ellenőrzése (megfigyelés, interjú és pszichotechnikai mérések segítségével).

Következtetéseiket a szerzők kétféle viszonyítási rendszerben összegezik. Az ún. pszichogram-módszer segítségével, amely révén megadják az adott szakmához szükséges pszichikus tulajdonságok (az érzékelés, észlelés, figyelem, emlékezés, gondolkodás, érzelmi élet stb. szakmaspecifikus jegyeinek) jegyzékét. A másik viszonyítási rendszer pszichotechnikai próba központú: a vizsgált szakma kiváló művelői az alkalmazott felmérésekben közepes, közepesnél alacsonyabb, illetve magasabb teljesítményt mutatnak-e fel.

A munka gyakorlati értéke kétségbevonhatatlan. Sajnos, a szerzők adószak maradnak az anyaguk kínálta további elméleti következtetési lehetőségek kiaknázásával. A szakmákat a munkafolyamat megszervezésének szempontjai alapján csoportosítják. Ez az eljárás mód ugyan nagymértékben fokozza a könyvben foglalt anyag áttekinthetőségét, de mivel ezt a típusú csoportosítást nem vetik össze a szakmák pszichológiai közelsége-távolsága alapján való csoportosításával, nem tehetik vizsgálat tárgyává azt a kérdést sem, hogy a pályaalakalmasság mikor és mennyiben vezethető vissza a képességre, illetve a késztetésre és a személyiség-szervezettségre. (*Editura Academiei R.S.R. Bucureşti, 1977.*)

F. K.

JIŘI KUBKA: INFORMÁCIÓROBBANÁS

Az „információrobbanás“ olyan színház, melynek nézőterén ma már az egész világ jelen van. Jiří Kubka több évtizedes újságírói tapasztalattal a háta mögött, s — a Nemzetközi Újságíró Szervezet főtítkáráként — a tömegkommunikációs eszközökre vonatkozó, nehezen hozzáférhető adatok birtokában ül be erre a nézőtérre, s megpróbálja a beavatottak szemével láttatni, de a kívülálló (a kihívással naponta szembekerülő olvasó-hallgató-néző) aggodalmával átélni e jelenség ellentmondásos valóságát.

„Az ember világa valamikor a látóhatár peremén húzódó jegenyesorig terjedt — írja a szerző. — A nagy eseményekről szóló hírek óriási késéssel érkeztek, mintegy kihültek, leüledtek, velük foglalkozni olyasmí volt, mint a múlton tündönni. A telefon és távíró feltalálása előtt a hír arról, hogy valaki megbetegedett, akkor érkezett meg, amikor az illető már meghalt vagy meggyógyult. A frissen kapott hírről mindig úgy beszéltek, mint régvolt eseményről. Ezután bizony fájdalmas volt megszokni a világ kibővülését. Szokatlan vagy alkalmatlan időben csörron a telefon? Kedvetlenül és aggodalommal figyeljük: »mit akar ez már megint?« Hašek *Svejk* című regényében valaki a következő mondattal jellemezte a világháború kezdetét: »Nohát megölték nekünk Ferdinándot!« Mire Svejk megkérdezte: »Melyiket?« Ma viszont milliók látják az otthoni karosszékéből egy álmfő meggyilkolását, egy miniszterelnök kivégzését — egyenes adásban. Ezek

nem cinikus példák, hanem drámai bizonyosságai annak a változásnak, ami a világban végbement.“

Végül néhány kevésbé ismert adatot idézünk a könyvből: „A UPI hírügynökség naponta 4,5 millió szót kitevő híryanagot röpit világgá percenként 1200 szavas sebességgel. A nem éppen »pufók« *Le Monde*, amely naponta 18 oldalon jelenik meg, oldalanként hat hasábon, hasábonként 120 sorral és soronként kb. 5 szóval — egy oldalán mintegy 3600 szót, naponta tehát 64 800 szót »közöl«. Ez alig több mint 1 százaléka a UPI ügynökség által naponta kiadott információknak. Ezenkívül minden, *Le Monde*-hoz hasonló napilap közöl még vezércikkeket, kommentárokat, jegyzeteket, értekezéseket, reklámanyagot, különböző helyi vonatkozású glosszákat, tudósításokat stb. Mennyi kerül be hát akkor csak egyetlen sajtóügynökség anyagából a fennmaradó helyre? És ebből mennyi köti le az olvasó figyelmét? Különböző felmérések szerint az olvasó egy »kövér« újságból is a szövegnek csak mintegy 10 százalékát képes és hajlandó felfogni. [...] A *Le Monde* példányszáma 1971-es jelentés szerint: 0,36 millió. Elenyésző szám ez a francia napilapok 12 milliárdos összpéldányszámához képest. Fele annyi franciául tudó emberhez jut el a *Le Monde*, mint ahányhoz például a francia vadászfolyóirat, a *Le Chasseur Français*. [...] Amikor azt olvassuk, hogy a világon az egy főre jutó átlagos újságpapír-fogyasztás 7,2 kg, ne feledjük el, hogy minden harmadik ember írástudatlan. Az újságok mammutterjedelme elsősorban a reklámozás céljait szolgálja, s nem a tájékoztatását. A papírfogyasztás elsősorban ezért került ellentétbe a nyersanyagforrásokból adódó lehetőségekkel, a papír ezért válhatott spekulációs cikké, »fehér kőolajjá« a világpiacon.“ (*Interpress. Budapest, 1976.*)

A. J.

Nagy Albert rajza